

Светослав Риболов

БОГОСЛОВИЕ НА ТВОРЕНИЕТО В БЪЛГАРСКАТА БОГОСЛОВСКА МИСЪЛ НА ХХ ВЕК

Abstract: *Theology of Creation in the Bulgarian Theological Thought of the 20th Century.*

The theology of creation in Bulgaria during the 20th century emerged within the context of a debate about religious education in state schools, positioning itself at the forefront of the conflict between powerful evolutionist sentiments and the traditional legacy of the Orthodox Church. The primary social and intellectual motivation for the theology of creation in Bulgaria before World War II was a polemical struggle against the secular ideas prevalent in a significant part of Bulgarian society at the time. In the second half of the 20th century, the situation gradually developed more denominationally oriented theological features, based on a revisited Eastern Orthodox spiritual heritage. This shift created a foundation of strong theoretical arguments in favor of a realistic creationism. Unfortunately, with the resurgence of the debate about religious education in state schools in the late 20th and early 21st centuries, the long-forgotten discussion about the compatibility between Scripture and science reopened, reigniting an old-fashioned debate in the country.

Keywords: *Orthodox Theology, Modern Theology, 20th Century Theology, Bulgarian Theology, Dogmatics*

Богословски книги на славянски диалект или на старобългарски език в средновековна България се пишат от IX в. Повечето от тях са преводи от гръцки език на библейски, литургични, канонични и патристични текстове. Според някои изследвания преводите са представлявали повече от 80% от цялата старобългарска книжнина¹. Оригиналните творения на автори от Първото българско царство са сравнително малко на брой. Един от най-популярните от тези преводи,

¹ Вж. М. Yovcheva, L. Taseva, "Translated Literature in the Bulgarian Middle Ages as a Social and Cultural Phenomenon", *Scripta et e-Scripta* 10-11 (2012), 271-323.

който обаче комбинира превод, компилация и оригинални елементи в изложението си, е „Шестоднев“, съставен от екзарха на Вселенската патриаршия в столицата на тогавашна България на име Йоан. Вероятно текстът е издаден някъде в началото на X в. и в съдържанието си се опира на особено обичания във Византия „Шестоднев“ на св. Василий Велики, но същевременно съдържа и части от няколко други съчинения с екзегетичен и естественонаучен характер, както и някои бележки от съставителя, включително забележителното описание на царския дворец. Тази книга очертава много важен проблемен пункт между Християнството и паганизма в опит да се дистанцира от последния на базата на теология на творението².

Въпреки че още в онази епоха се появяват важни съчинения на славянски в Българското царство, гръцкият остава важен административен и елитарен език за клира, аристокрацията и като цяло за богословстването в продължение на следващите векове. Това става още по-явно във Второто българско царство, което се ограничава до територията на Балканския полуостров и славянският елемент се редуцира силно. Това довежда и до постепенното отслабване на ползването му през Османската епоха.

Българският език се завръща в доста променена форма като книжовен език в края на XVIII и през първата половина на XIX в. в рамките на т.нар. национално формиране. Неговата поява като книжовен език, на който вече се пишат и научни текстове, е свързана с влиянието на Руската империя и руското образование на Балканите – в рамките на Османската империя.

Докато при началото на съвременното българско образование в средата на XIX в. теологичните съчинения са свързани с образователните институции на Вселенската патриаршия и гръцкият език, много скоро и особено след основаването на Българската екзархия през 1870 г. започват да се печатат богословски книги, в повечето случаи преведени от руски език. Влиянието на руското богословие става всеместно и поради факта, че много млади българи са поети финансово от руските власти да завършат духовно или светско образование в Русия още от средата на века.

Въпреки това учителите в новоосновените семинарии и голямата част от висшия клир остават възпитаници на Голямата христия-

² Вж. Ivan Christov, “The Creative Logos, the Nature of Things and their Uniqueness in the ‘Hexaemeron’ of Joannes Exarchus”, *Miscellanea Mediaevalia* 24 (1996), 99.

янска школа в Истанбул или на школата в Халки. Така онова, което предлагат като познание на своите възпитаници, не се различава базово от преподаването в Халки например. Следващото поколение обаче църковници и теолози, поради изолацията от останалите православни школи заради положението на схизма след 1872 г., се ориентира към западни образователни институции и доста богослови и клирици завършват немски, австроунгарски и швейцарски университети. Това е и време на своеобразно разцъфване на академично богословие по западен образец. Особено влияние оказват школите в Швейцария, които, макар и оставащи деноминационни по характера на преподавания в тях материал, все пак запазват академична автономност по силата на специфичното швейцарско законодателство, което не допуска намеса на висшия клир в делата на академичните образователни институции, било те и деноминационни. Тази специфична система е изградена след последните вълнения и сблъсъци между католици и протестанти в средата на XIX в. По този начин държавата е смятала, че ще се преодолеят крайните радикалистски възгледи, промотирани понякога от калвинистки или католически висши проповедници и клирици.

Именно по образца на швейцарската система е основан през 1923 г. Богословският факултет на Софийския университет след дългогодишен натиск от страна на Синода на Екзархията върху няколко правителства. Тук работят забележителни учени в областта на библеистиката, църковната история и каноничното право. Известни имена като Александър Рождественски, Николай Губоковски, Михаил Поснов са руски емигранти, а сред българите, завършили на Запад, са архимандрит Евтимий Сапунджиев, Иван Снегаров, Иван Марковски, Стефан Цанков и много други. Още от първите стъпки на академичната теология в България въпросът за творението става един от централните.

Първият автор, направил опит да развие богословие на творението, е библеистът, работещ най-вече в областта на библейската археология и старозаветната теология, Иван Марковски. Той е и първият българин професор по Стар Завет и веднага след основаването на Богословския факултет издава първата си книга, посветена на библейския разказ за творението. В предговора той отбелязва, че е тласнат да публикува съчинение точно по този въпрос поради засиления интерес в българското общество към еволюционната теория и че всъщност *креациони-*

мът не се радва на одобрение от българската интелигенция³. Въпреки уговорката на автора, че не се занимава с апологетика или догматика, той всъщност поставя книгата си върху оста на разминаване между креационизъм и еволюционизъм⁴. Неговото намерение, казва той, е да постигне съгласие между Библията и науката на базата на последните постижения на археологията в Близкия изток и на откритията в сферата на съвременните природни науки.

Втората тема на Марковски в неговата книга е „историко-критическият метод“ на Friedrich Delitzsch и академичната школа на Julius Wellhausen⁵. Българският библеист критикува методологията на немските учени, но въпреки това се опитва да комбинира същата тази методология с традиционната визия за творението в библейския разказ от началото на книга Битие, като има предвид няколко нови по онова време открития в археологията на Близкия изток⁶. Въпреки тази декларация Марковски остава в рамките на методологията на историко-критическия метод в своя херменевтичен труд⁷. Трябва да отбележим, че той познава отлично постиженията на немската библеистика от края на XIX и началото на XX в., доколкото е немски възпитаник.

Много характерно за тази работа като цяло е липсата на патристична екзегеза, което води от своя страна до голяма дистанция от христологическата тема. Все пак една христологична перспектива в

³ Иван Марковски, *Библейският разказ за сътворението (Бит. 1 до 2,3) и най-новите археологически и научни открития*, София 1924, 3. В преработен вид книгата е преиздадена през 1933 г. в София под заглавие „Произход и устройство на света според Библията и науката“.

⁴ Пак там, 6.

⁵ Пак там, 82-83 и сл. Същият проблем е разработен по-концентрирано екзегетически в студията му „Вавилонският мит за сътворението на вселената“ в *Годишник на Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“*, т. 26, 1948-1949, 1-27. Той критикува историкокритическия метод в екзегезата на този библейски разказ, която е силно зависима от митологията на Близкия изток. Според него прилики между двете има, но те са базирани на общия фолклор и подчертава, че не бива да се оттегля вниманието от факта, че библейският разказ за сътворението е боговдъновен, а библейският мит е базиран на политеизма и пантеизма.

⁶ Иван Марковски, *цит. съч.*, 20-22.

⁷ Донякъде той е зависим от Fr. v. Hummelauer, *Der biblische Schöpfungsbericht*, 1877; Idem, *Nochmals der biblische Schöpfungsbericht*, 1898; J.H. Kurtz, *Bibel und Astronomie*, Berlin, 1892; B. Schäfer, *Bibel und Wissenschaft*, Münster, 1881; F. W. Schultz, *Die Schöpfungsberichte nach Naturwiss. und Bibel*, Gotha, 1865.

тълкуването на творението не би била силен аргумент в дискусиата в България по онова време. Не бива да забравяме, че в българското общество и предимно сред интелектуалците и учителите се разпространяват най-вече леви идеи – комунистически или националистически, носещи в сърцето си еволюционизма, и че по-известните интелектуалци са отрицателно настроени към креационизма като „вече неактуална теория, отречена от науката“. Въз основа на тази дискусия важни обществени движения се обявяват публично за изваждане на уроците по религия от училищата, като на няколко пъти успяват да го направят за известни периоди. Дори през 1929-1930 г. се прави предложение в Народното събрание да бъде закрит Богословският факултет или да бъде присъединен към Историческия. Съответно следват редица парламентарни прения.

От друга страна, позицията на Иван Марковски изглежда е поставена като потенциална основа за развитие на диалог с други монотеистични религии в страната – елемент от българското богословие, който никога не е влизал в погледа на нашата школа през ХХ в. Може да се предполага, че Марковски осъзнава нуждата от такъв диалог и като възпитаник на стара европейска школа с отворен и демократичен академичен характер той мисли сериозно в тази посока.

Подобна тенденция откриваме в трудовете на друг учен от онова време. Това е апологетът Борис Маринов – професор в Богословския факултет на Софийския университет. Той също е ангажиран с тогава модерните теории за възникването на света и подминава отдалеч въпроса за христологичната база на християнското разбиране за творението. Неговата книга е издадена в два тома, или две части⁸. Тя е съсредоточена върху дискусията в тогавашното българско общество относно обучението по религия в прогимназиите и гимназиите⁹.

⁸ Борис Маринов, *Произходът на света и история на земята според науката и Библията*, София 1941; Същият, *Има ли противоречие между науката и Библията по въпроса за същността, произхода и развитието на живота?* София 1942. Първата книга, или част, е посветена на възникването на неживата природа, а втората – на живата, въпреки че той все пак не се съобразява напълно с тази схема, тъй като съчинението е насочено към широката публика.

⁹ Почти 10 години по-рано е публикувал два тома, в които се е докоснал до този проблем: *Лекции за християнски младежки братства в началното училище*, София: Синод. изд., 1933, 18-33; същият, *Лекции за християнски младежки братства в прогимназиите*, София: Синод. изд., 1934 и сл.

Двете книги имат изключително апологетичен характер и предоставят широка палитра от сведения относно последните тогава научни постижения в областта на естествените науки, които не стоят в противоречие с библейската концепция за произхода на света. На основата на широките си енциклопедични познания Борис Маринов подкрепя твърдението, че е налице очевидно съгласие между наука и Библия в тази област. Той се опитва да докаже в съчинението си, че нито една сериозна научна теория за възникването на света не може да докаже някакво негово самовъзникване или евентуална вечност. От това твърдение той достига до извода, че никои не може да отрече съществуването на разумен първоизточник на Вселената¹⁰.

Във втория том Борис Маринов не отрича изцяло еволюционната теория, а се опитва да я съчетае с библейския креационизъм. Все пак той възприема, че еволюцията не е процес напълно изяснен от науката, за да бъде направено обективно и цялостно заключение¹¹.

Неговият основен аргумент е целесъобразността на функционирането на всички живи организми на земята¹². Практически по-голямата част от книгата е посветена на чисто научни въпроси, които дори не се докосват до богословски проблеми – тенденция, определена от средата, в която Маринов работи. Да не забравяме, че той е ангажиран с пътувания и публични беседи из страната с ученически християнски организации. Очевидно българското общество по онова време се вълнува от бързата си модернизация и научните постижения в областта на естествознанието вълнуват много повече младите хора от базовите въпроси на теологията. Също така в Европа се разпространяват неимоверно комунистическата и националсоциалистическата идея. И двете имат за своя основа еволюционизма. И двете не приемат актуалната човешка природа. Комунистите изграждат погрешна социология, целяща да я коригира, а националсоциалистите – погрешна антропология, имаща същата цел. В тази среда Маринов е трябвало да работи изключително с данни от сферата на научното познание, за да разобличава тези заблуди, претендиращи за научност и изключителност.

Българското общество дори преди Втората световна война, преди съветската окупация (1944-1948), е особено секуларизирано. Трудно-

¹⁰ Борис Маринов, *Произходът на света...*, 59-60.

¹¹ Борис Маринов, *Има ли противоречие...*, 165.

¹² *Пак там*, 169-170 и сл.

вете на Борис Маринов и Иван Марковски са свидетелство за този процес. Така техните текстове се оказват дистанцирани от чисто богословските изследвания в православен контекст и представляват по-скоро апологетични опити, обърнати към широката обществено-ност. Това е и причината те да не са конкретно ангажирани с патристичната традиция и христологичната интерпретация на креационизма. Дори, като изключим предговорите на книгите, името на Исус Христос липсва от изложението и на двете книги.

От друга страна, христологичната тематика стои в пряка връзка с въпроса за Вселенските събори. А темата за съборността не е удобна тема в българското богословие по време на схизмата в периода 1872-1945 г. Дори в онзи период символът на вярата е променен. За да не се говори за „една, света, *съборна* и апостолска църква“, в тогавашните издания на църковни книги в текста на символа на вярата се казва за „една, света, *вселенска* и апостолска църква“.

Въпреки просъветския режим и репресиите против Църквата след 1956 г. виждаме интересни развития в нашата сфера. Публикувани са няколко важни изследвания върху вселенските събори – което връща темата за съборността и поставя важен акцент върху христологията в българската академична теология¹³. Под влиянието на тези нови развития между 60-те и 80-те години на ХХ в. се по-

¹³ Вж. важните съчинения на Т. Коев: *Догматическите формулировки на седемте вселенски събора*, София, 2011; *Догматическите формулировки на първите четири Вселенски събори*, София, 1968; *Православен катехизис и Послание на източните патриарси*, София, 1991; *Въведение в Християнството* (заедно с Г. Бакалов), София, 1992; *Християнски нарѣчник* (заедно с Г. Бакалов), София, 2001; „Произход на Халкидонското вероопределение“, *Годишник на Духовната академия*, т. 21 (1971-1972), София, 1973; „Догматът за Пресветата Троицата“, *Годишник на Православния богословски факултет на Великотърновския университет*, т. 1 (1991-1992), Велико Търново, 1994; „Почитането на светите икони в контекста на Въплъщението“, *Духовна култура* 3 (1974); „Religiose Sprache und sakrale Symbole in der Gegenwartsgesellschaft Bulgariens“, *Kirchen im Kontext unterschiedlicher Kulturen. Auf dem Weg in das dritte Jahrtausend*, Gottingen, 1991; „Das romische Dokument uber den Ausgang des Heiligen Geistes aus bulgarisch-orthodoxer Sicht“, *Pro Oriente*, Bd. XXII, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien, 1998; „Auferstehung oder Auferweckung“, *Orthodoxe Theologie zwischen Ost und West*, Frankfurt am Main, 2002; „Преглед на дейността на Сардикийския събор“, в: *Симпозиум в чест на 60-годишнината на проф. Г. Бакалов*, София, 2003. Както и архим. Серафим Алексиев, „Съединението на двете природи в Христос според Православието и според Нехалкидонските църкви“, *Годишник на Духовната академия* 17 (1967-1968).

явяват и няколко текста в тази област на отец Николай Шиваров – професор в Софийската духовна академия (наследник на БгФ на СУ) по библейска археология. Неговата перспектива обаче е чисто екологична и актуално отразява развитията в икуменическия диалог през онази епоха¹⁴. Тази линия е продължена в изследванията на неговите наследници в областта на библеистиката в България през следващите десетилетия и представлява негов творчески принос към българската богословска наука¹⁵.

Друг изследовател, който работи в полето на теология на творението през XX в. в България, е професорът по християнска философия Антони Хубанчев. Неговите текстове, посветени на темата, са публикувани най-вече през 70-те години на века и също са свързани с участието на БПЦ в икуменическото движение от края на 60-те години практически до самия край на XX в. Може да отбележим, че работите му са особено актуални в онзи период с иновативния си подход и взимането предвид на важни идеи от патристичната литература относно теологията на творението. Доста често той прибегва към авторитети като св. Йоан Дамаскин, св. Максим Исповедник, св. Атанасий Александрийски и св. Иринея Лионски. Неговата перспектива е ярко христологично ориентирана, като не изоставя направеното в областта от Борис Маринов и Иван Марковски – той всъщност често се позовава на техните книги¹⁶.

Неговата базова теза, върху която развива всичките си текстове в областта, е, че светът е сътворен като добър по своята природа. В него са вложени логосни начала, които представляват нещо като програма за развитие. Като функциониращ по този начин светът не може да приключи своето съществуване, унищожен от самия себе си, в ядрена война или разрушен по някакъв друг начин със средствата на науката. Хубанчев прокламира нуждата от нова екологична етика, построена върху базата на християнското разбиране за творението,

¹⁴ Вж. Н. Шиваров, Сл. Вълчанов, в: *Вечното в двата библейски завета*, Велико Търново, 1993. Това е сборник от статии, издавани през 70-те и 80-те год. на XX в.

¹⁵ Вж. Д. Попмаринов, „Професор протопр. Николай Шиваров“, в: Д. Попмаринов, *Международна конференция, посветена на проф. протопр. Николай Шиваров – 23-24 ноември, 2001*, Велико Търново 2005, 11-16.

¹⁶ Вж. последната му работа: А. Хубанчев, „Сътворение, телеологизъм, есхатологичен завършек. Есе върху програмата CERN, Женева“, *Духовна култура* 2 (2009), 15-21.

като има предвид божествения призив към човечеството да следва творческата дейност на Бога – единствения извор на живота. Той отбелязва също, че тази нова екологична етика трябва да бъде есхатологично ориентирана, за да запази специфичното християнско тежние към вечността. Нашето спасение, казва той, настоява върху преобразяването на света, който в настоящото си състояние е помрачен от човешките грехове. Човекът като съработник на Твореца и благодарение на преките си отношения с Него – с въплътеното Слово – е призован да твори¹⁷.

В заключение може да отбележим, че доколкото българското общество силно се секуларизира още от края на XIX в. и не вижда пряка нужда от духовно образование в училищата – дискусията се води непрестанно след освобождението до съветската окупация – темите на всички, които пишат „теология на творението“ практически до самия край на XX в., са апологетично ориентирани и имат повече визионерски характер в защита на библейската креационистка традиция. Важен втори тласък, въпреки ограниченията и репресиите на комунистическия режим, се оказва участието на БПЦ в икуменическото движение, което стимулира богословски опити в посока на теология на екологията и дискусии върху новите постижения за науката, но вече поставени извън опозицията еволюция–креационизъм.

¹⁷ Пак там, 18-19.

